

Evolutie van de Nederlandse accountancy-markt van 1880-1992

Een kwantitatieve geschiedschrijving

Prof. Dr. A. van Witteloostuijn

1 Het blikveld van de buitenstaander¹

Het NIVRA en zijn voorlopers bestaan honderd jaar. De redactie van het MAB heeft daarom besloten het NIVRA te feliciteren via een themanummer. Ook aan mij hebben zij gevraagd langs deze weg het NIVRA figuurlijk de hand te drukken. Dat doe ik met enige schroom: ik ben immers overduidelijk een buitenstaander. Hooguit kan worden gezegd dat ik een bedrijfseconoom ben - maar dan één van het 'niet-boekhoudkundige/niet-financiële' type. Zelfs de huishoudelijke administratie heb ik uit handen moeten geven: ik ben niet of nauwelijks op de hoogte van de private in- en uitkomende kasstromen. En dat werkt uitstekend. Recentelijk heb ik voor het eerst van mijn leven een begroting opgesteld. Niet vrijwillig, maar omdat hier niet onderuit valt te komen in het licht van de introductie van het contractmanagement aan onze faculteit. Met ingang van het boekjaar 1995 is het overgrote deel van het facultaire personeel en materiële budget gedecentraliseerd naar de vakgroepen, en vervolgens naar de behorende bazen. Elke hoogleraar is daarmee de klos. Na een dag zweeten ben ik erin geslaagd de begroting zodanig op te stellen dat de kolom inkomsten en de kolom uitgaven beide tot hetzelfde totaalbedrag sommeren. Aan controleren is nog niemand toegekomen. Dat zien we in 1996 wel.

Overigens is het slechts door een toevallige *incompatibilité des humeurs* met mij mis gelopen. Halverwege de jaren tachtig had ik mij, zoals elke jonge en ambitieuze student (bedrijfs)economie, ingeschreven voor een cursus 'management accounting' (aan de Rijksuniversiteit Groningen). De docent was Prof. Dr. (toen nog Drs.) J.H.R. van de Poel. Meteen tijdens de eerste bijeenkomst liep het spaak. Volgens een betrouwbare ooggetui-

ge² verliep de botsing als volgt. Ten gevolge van een gecompliceerde huishoudelijke logistiek - vooral vanwege de noodzaak de hond tijdig de gelegenheid te bieden blaas en darm te legen - was ik niet in staat om mijn lunch *voor* het begin van de bijeenkomst af te ronden. Nadat Van de Poel mij op karakteristieke wijze had gewezen op de ongewenste externe effecten van mijn eetgedrag, verplaatste ik in één vloeiende beweging de laatste boterham met kaas van volledig buiten naar volledig binnen - mij dunkt een prestatie van formaat - en verliet vervolgens zwijgend (dat kon niet anders) en voorgoed de zaal, en daarmee het vak. Ik ben altijd al beleefd en beschaafd geweest. Daarna is het nooit meer helemaal goed gekomen (wel tussen Van de Poel en mij overigens): via de algemeen-economische subdisciplines macro- en micro-economie ben ik het bedrijfseconomische vak organisatie ingerold. Als potentieel boekhoudkundig/financieel bedrijfseconoom was ik verloren. Inmiddels ben ik te oud om een omscholing nog succesvol te kunnen afronden.

Toch heeft de sluimerende belangstelling voor het numerieke zijn uitwerking niet gemist. Na enige omzwervingen in de zuivere theorie ben ik een aantal jaren geleden het rechte pad weer ingeslagen door het tellen tot kunst te verheffen. Van de resultaten hiervan doe ik in het navolgende kort verslag. In de loop van 1990 is een ambitieus project van start gegaan - met ondersteuning van

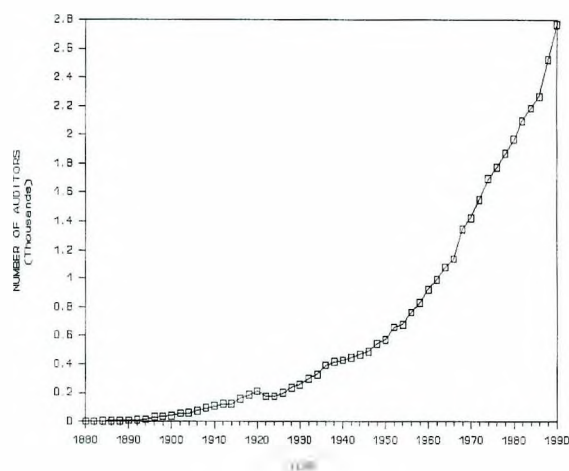
Prof. Dr. A. van Witteloostuijn is hoogleraar bedrijfs-economie, in het bijzonder organisatie, aan de Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde van de Rijksuniversiteit Limburg. Daarnaast is hij directeur van het MANOR (MAastricht Nexus of Organization Research).

het Amsterdamse Limperg Instituut³ - met de bedoeling een *kwantitatieve* geschiedschrijving van de Nederlandse accountancymarkt vast te leggen. Voor de periode 1880-1990 is een tijdreeks van kengetallen samengesteld waarmee de evolutie van de marktstructuur in kaart kan worden gebracht: hoeveel kantoren waren actief?; waar kwamen de nieuwkomers vandaan?; hoe groot was het marktaandeel van de vier marktleiders?; wat was het belang van fusies?; et cetera. Deze telexercitie is geïnspireerd op recent organisatie-ecologisch en industrieel-economisch onderzoek.⁴ De bijdrage van een dergelijke exercitie is tweeledig. In de eerste plaats zijn de gegevens *op zichzelf* interessant: zij schetsen een kwantitatief beeld van het reilen en zeilen van de markt vanaf het prille begin in het laatste kwartiel van de vorige eeuw tot de jaren negentig van deze eeuw. In de tweede plaats vormen de data de grondstof voor nadere verklarende analyses: waarom is de evolutie van de accountancymarkt verlopen zoals die is verlopen? In de voorliggende verhandeling blijft deze tweede dimensie overigens onbesproken⁵; in de navolgende kolommen beperk ik mij tot een 'kale' beschrijving van de kwantitatieve ontwikkelingen binnen en van de bedrijfstak. De speurtocht naar verklaringen voor de gesignaleerde ontwikkelingen vergt gedegen econometrisch onderzoek waarmee pas recentelijk een begin is gemaakt (zie noot 5). Daarom wordt bij wijze van illustratie op deze plaats slechts kort ingegaan op drie vragen: (i) hoe heeft de omvang van de beroepsgroep als geheel zich ontwikkeld (§ 2)?; (ii) hoe is de evolutie van de marktstructuur verlopen (§ 3)?; en (iii) wat was de rol van toe- en uittreding (§ 4)?⁶ Met een besluit wordt het betoog afgerond (§ 5).

2 De ontwikkeling van het beroep

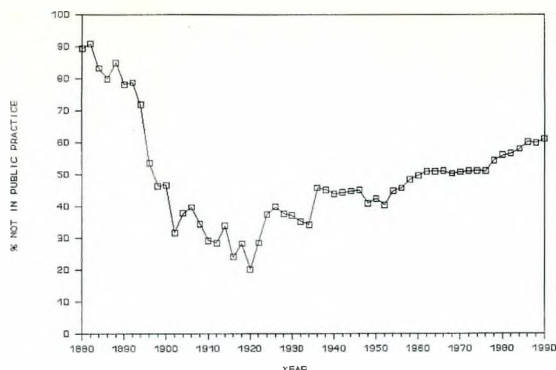
In de tweede helft van de vorige eeuw heeft het beroep van accountant in Nederland zijn naam gekregen.⁷ Daarvoor hadden natuurlijk al eeuwenlang boekhouders hun plaats in de economische bedrijvigheid. Maar pas in 1879 verscheen de eerste handtekening van een onafhankelijke accountant - B.F. van Ysselstein - onder de jaarrekening van een Nederlandse onderneming - de Nieuwe Afrikaansche Handelsch Vereeniging in Rotterdam. De Nederlandse praktijk trad daarmee in de voetsporen van de Britse. Het beroep is in het Verenigd Koninkrijk ontstaan, in

het verlengde van de industriële revolutie. In 1854 ontving de 'Society of Accountants' in Edinburgh (een voorloper van het huidige 'Institute of Chartered Accountants' in Schotland) het predikaat 'Royal Charter'. Zoals veel later ook in Nederland bleek, heeft een dergelijke erkenning verstrekkende gevolgen voor de reputatie - en daarmee de groei - van het beroep. De oprichting van het NIVA (het Nederlandsch Instituut voor Accountants) in 1895 heeft een vergelijkbaar effect gehad. In figuur 1 staat de ontwikkeling van het beroep weergegeven in termen van het aantal accountants dat actief was in het openbare beroep.



Figuur 1
Aantal accountants in het openbare beroep

Na de oprichting van het NIVA is het aantal accountants in het openbare beroep sterk gestegen van 23 in 1896 tot 160 in 1920. Met name in de laatste decennia van de negentiende eeuw is een groot aantal boekhouders - voorheen werkzaam als docent of klerk - een eigen accountantskantoor begonnen. In het algemeen valt op dat het openbare beroep een vrijwel voortdurende groei heeft gekend. In 1990 waren inmiddels 2885 RA's actief als externe accountant. De evolutie het *relatieve* belang van het openbare beroep wordt overigens *niet* gekenmerkt door een vergelijkbare continue groei. In figuur 2 staat het verloop van het percentage accountants buiten het openbare beroep geschetst.



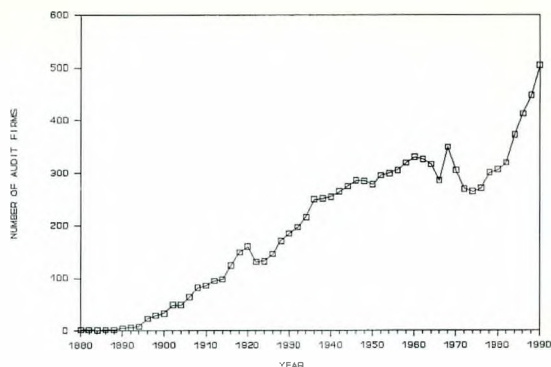
Figuur 2
Percentage interne accountants

Vanaf 1920 is het percentage interne accountants (van het totale aantal werkzame accountants) gaan stijgen, en daarmee het aandeel van de accountants in het openbare beroep gaan afnemen. Een oorzaak van deze daling is mogelijkwijs dat met de toeneming van de gemiddelde organisatie-omvang in het Nederlandse bedrijfsleven een grotere behoefte ontstond aan *interne* accountants.

3 De evolutie van de marktstructuur

De marktstructuur bestaat uit een aantal karakteristieken.⁸ Twee daarvan zijn concentratie en dichtheid. Dichtheid is eenvoudigweg het aantal ondernemingen dat op een markt actief is. Concentratie heeft betrekking op de omvangverdeling van deze ondernemingen. Een veel gehanteerde kwantitatieve maatstaf voor concentratie is de zogenaamde C_4 -ratio: het gecumuleerde marktaandeel van de vier grootste ondernemingen in een markt. In industrieel-economisch onderzoek is het gebruikelijk de absolute en relatieve omvang (dat wil zeggen: marktaandeel) van ondernemingen te meten aan de hand van data over verkoopvolumina (in guldens) of personeel-omvang (in voltijdequivalenten). Voor accountantskantoren zijn alleen gegevens over het personeel - het aantal RA's dat als vennoot of werknemer aan een kantoor is verbonden - beschikbaar over de gehele periode (1880-1990).⁹

Het eerste kantoor met meer dan één accountant werd opgericht in januari 1883: het Bureel voor Boekhouding (een aantal jaren later verrijkt met de toevoeging 'Confidentia'). Twee andere pioniers waren Silentium en het Bureau voor Boekhouden Vertrouwen. Confidentia is uiteindelijk uitgegroeid tot het huidige top-drie kantoor Moret, Ernst & Young, terwijl Silentium via

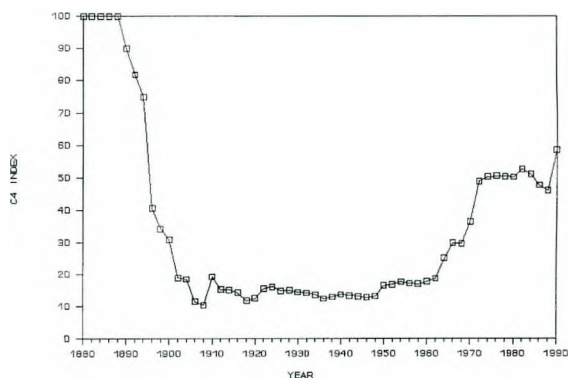


Figuur 3
Het totale aantal accountantskantoren

Burgmans en Frese, Hogeweg, Meyer & Hörchner in één van de huidige marktleaders - KPMG Klynveld - is opgegaan. In figuur 3 staat de ontwikkeling van de dichtheid samengevat.

Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw is het aantal accountantskantoren vrijwel voortdurend gestegen. De uitzonderingen op deze regel vormen het begin van de jaren twintig, de eind jaren veertig en de jaren rond 1970. Opvallend is ook de sterke toeneming van de dichtheid in het achterliggende decennium van 307 in 1980 tot 505 in 1990.

Met de dichtheid wordt slechts één zijde van de marktstructuurmedaille belicht. Het maakt immers nogal wat uit of een markt wordt bediend door twee grote en tien kleine ondernemingen of door twaalf even grote bedrijven. Met behulp van het verloop van de C_4 -ratio in figuur 4 kan de ontwikkeling van de concentratiegraad in beeld worden gebracht.

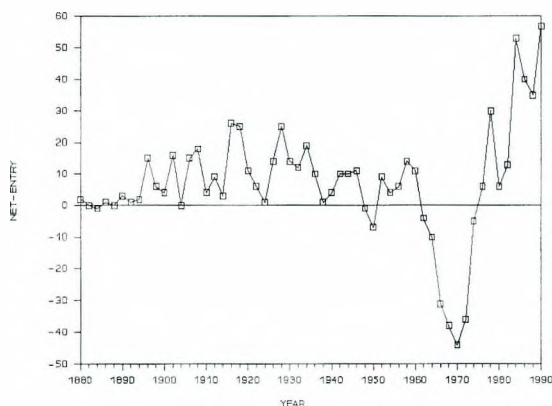


Figuur 4
Het gecumuleerde marktaandeel van de vier marktleaders

In de eerste drie decennia van haar bestaan werd de bedrijfstak gekenmerkt door een snel dalende concentratiegraad - tot een C_4 -ratio van 10,5% in 1908. Daarna volgden veertig jaren van consolidatie - in de periode 1910-1950 - op het niveau van een C_4 -ratio van rond de 14%. Vanaf het begin van de jaren vijftig tot in de zeventiger jaren is de C_4 -ratio fors opgelopen tot 50,8% in 1973. Na een periode van status quo (met een C_4 -ratio van rond de 50%) is de concentratiegraad aan het einde van de tachtiger jaren weer gaan stijgen tot in 1990 het gecumuleerde marktaandeel van 'de grote vier' een (voorlopige?) piek van 58,7% wist te bereiken. De toeneming van de C_4 -ratio was overigens veelal het gevolg van grote fusies - bij voorbeeld die tussen Dijker & Doornbos/accountants en Van Dien & Co in januari 1989.¹⁰

4 De rol van toe- en uittreding

Het verloop van de concentratie en dichtheid is de resultante van toetreding, groei, krimp en uittreding van de betrokken ondernemingen.¹¹ Een illustratie van deze onderliggende dynamiek is de evolutie van de nettotoetreding - dat wil zeggen: toetreders minus uittreders in aantallen of marktaandelen. In figuur 5 staat de ontwikkeling van de nettotoetreding in aantallen weergegeven.



Figuur 5
Het aantal toetreders minus het aantal uittreders

Een ogenschijnlijk rustige markt kan worden gekenmerkt door een forse - 'onderhuidse' - dynamiek. De jaren 1968-1970 laten dit bij voorbeeld overduidelijk zien: de nettotoetreding van -44 in deze periode was het gevolg van 26 toetredingen en 70 uittredingen op een totaal aantal kantoren van 350 in 1968. In het algemeen zijn het vooral de *kleine* kantoren die toe- en uittreden. Toch kan het hierbij om substantiële delen van de markt gaan. Het gezamenlijke marktaandeel van de uittreders in 1968-1970 was bij voorbeeld ruim 16% - vooral ten gevolge van de bijna 14% van het totale aantal kantoren dat is verdwenen na een fusie.

5 Besluit

De tijd heeft allesbehalve stilgestaan. De dynamiek op de Nederlandse accountancymarkt is indrukwekkend. Aan de hand van uitgebreid telwerk is het mogelijk gebleken de evolutie van de marktstructuur in de Nederlandse bedrijfstak voor accountancy in kaart te brengen. Natuurlijk roept de telexercitie meer vragen op dan zij kan beantwoorden. Elke geofende (bedrijfs)wetenschapper heeft in reactie hierop een pasklare verwijzing paraat - naar toekomstig onderzoek (een klein deel van het toekomstig onderzoek is overigens al afgerond: zie noot 5). Ik kan mijn belangstelling voor het numerieke dus ook in de toekomst blijven bevredigen. Hiermee vertoon ik, ondanks de tragische afbreking van mijn 'boekhoudkundige/financiële' loopbaan, een evidente verwantschap met de leden van het NIVRA. Gefeliciteerd met de afgelopen honderd jaar, en veel geluk in de komende eeuw!

LITERATUUR

- Barron, D.N., E. West en M.T. Hannan, (1994), A Time to Grow and a Time to Die: growth and mortality of credit unions in New York, 1914-1990, *American Journal of Sociology* 100, p. 381-421.
- Boone, C.A.J.J. en A. van Witteloostuijn, (1995a), Industrial Organization and Organizational Ecology: the potentials for cross-fertilization, *Organization Studies* 16, p. 265-298.
- Boone, C.A.J.J. en A. van Witteloostuijn, (1995b), 'Industry Competition and Firm Human Capital: the cases of the Flemish furniture and Dutch audit industries', *Small Business Economics* 7, te verschijnen.
- Buijink, W.F.J., S.J. Maijoor, A. van Witteloostuijn en M.W.H. Zinken, (1995), *The Evolution of the Structure of the Dutch Audit Industry: a descriptive study of the 1880-1990 period*, Amsterdam: Limperg Instituut, te verschijnen.
- Maijoor, S.J. en M.W.H. Zinken, (1994), An Empirical Study on the Long-Term Developments of the Dutch Audit Market, *De accountant* 101, p. 91-93.
- Meuwissen, R.H.G., (1992), De meting van de omvang van accountantskantoren: een empirische studie, *MARC Research Memorandum 92/011*, Maastricht: MARC/Rijksuniversiteit Limburg.
- Langendijk, H.P.A.J., (1994), *De markt voor de wettelijk verplichte accountantscontrole in Nederland: enkele kwantitatieve en kwalitatieve aspecten*, Den Haag: Delwel.
- Vries, J. de, (1985), *Geschiedenis der accountancy in Nederland: aanvang en ontplooiing, 1895-1935*, Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Scherer, F.M. en D. Ross, (1990), *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Boston: Houghton Mifflin.
- Witteloostuijn, A. van, (1994), De economische theorie van marktwerking en het gedrag van organisaties', *Economisch statistische berichten* 79, p. 770-774.
- Witteloostuijn, A. van, (1995) (red.), *Market Evolution: competition and cooperation*, Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Witteloostuijn, A. van en M.W.H. Zinken, (1994b), Prestaties op een markt: C₁, H, 1/N en MA. In: Klaassen, A., H.M.P. Torremans en A. van Witteloostuijn (red.) - *Management ratio's*, Aflevering 1, Deventer: Kluwer Bedrijfswetenschappen, Hoofdstuk C6.2.1.
- Witteloostuijn, A. van en M.W.H. Zinken, (1994b), Coopers & Lybrand, in: Iterson, A.Th.M. van Iterson en A. van Witteloostuijn (red.), *Casusboek interne organisatie: structuur, cultuur en beheersing*, Amsterdam/Schoonhoven: Academic Service, p. 155-173.
- Zind, R.G. en D. Zéghal, (1989), Some Characteristics of the Canadian Audit Industry, *Contemporary Accounting Research* 6, p. 26-47.

NOTEN

- 1 Deze bijdrage is op persoonlijke titel geschreven, maar zou zonder de jarenlange samenwerking met - en daarmee de indirecte medewerking van - Prof. Dr. W.F.J. Buijink, Prof. Dr. S.J. Maijoor en Drs. M.W.H. Zinken RA niet tot stand hebben kunnen komen. Sterker nog: met hun directe medewerking zou deze bijdrage van een veel hogere kwaliteit zijn geweest.
- 2 Deze ooggetuige was - Nederland is klein - de huidige Prof. Dr. (toen nog niks, net als ik) S.J. Maijoor.
- 3 Zonder de (financiële en morele) ondersteuning van een instelling als het Limperg Instituut zou het uiterst moeilijk zijn geweest de data te verzamelen. Het samenstellen van een 110-jarige tijdreeks van kengetallen van een bedrijfstak is monnikenwerk dat veel tijd en energie vergt. Uitgebreid speurwerk in archieven, notulen, jaarverslagen, (jubileum)boeken, tijdschriften en zelfs Gouden Gidsen bleek onmisbaar. Zie hierover Buijink, Maijoor, Van Witteloostuijn en Zinken (1995) voor details, en Maijoor en Zinken (1994) en Van Witteloostuijn en Zinken (1994a) voor samenvattingen. Langendijk (1994) is een andere poging tot kwantitatief onderzoek naar de Nederlandse accountancymarkt.
- 4 Het voert te ver hier in te gaan op deze achtergrond. Voor een introductie zie Boone en Van Witteloostuijn (1995a).
- 5 Een voorbeeld van het soort van analyses dat met de data kan worden uitgevoerd, is te vinden in Van Witteloostuijn (1994) en Boone en Van Witteloostuijn (1995b).
- 6 Uitvoerige antwoorden op deze en andere vragen staan beschreven in Buijink, Maijoor, Van Witteloostuijn en Zinken (1995).
- 7 Voor een beschrijving van de vroege geschiedenis van het beroep is uiteraard De Vries (1985) de geijkte referentie.
- 8 Scherer en Ross (1990) bieden een uitvoerige introductie tot het industrieel-economische gedachtengoed terzake marktstructuren. In Van Witteloostuijn (1995) is een aantal voorbeelden van empirische en theoretische studies naar marktstructuren opgenomen.
- 9 Onderzoek in Canada (Zind en Zéghal, 1989) en Nederland (Meuwissen, 1992) heeft overigens aangetoond dat deze maatstaf vrijwel perfect correleert met andere proxies.
- 10 Op basis van het datamateriaal is het mogelijk de geschiedenis van elk kantoor te beschrijven in de vorm van een kwartierstaat. Een voorbeeld hiervan is de beschrijving van de totstandkoming van het huidige Coopers & Lybrand in Nederland door Van Witteloostuijn en Zinken (1994b).
- 11 Ook toetreding, groei, krimp en uittreding zijn het onderwerp van uitvoerig onderzoek in de industrieel-economische (zie bij voorbeeld de hoofdstukken 14-17 in Van Witteloostuijn, 1995) en organisatie-ecologische (zie onder meer de studie van Barron, West en Hannan, 1994) traditie.